

BERDJAJEVA EGZISTENCIJALNA FILOZOFIJA

Dr Josip KRIBL

Berdjajev o Kierkegaardu i egzistencijalizmu

Berdjajev govoreći o Sörenu Kierkegaardu, ocu modernog egzistencijalizma, veli da Kierkegaardova misao odnosno njegova filozofija u biti i ne sadržava nešto posve nova. Ta je misao vrlo jednostavna¹. Ona zapravo stoji u promatranju čovjeka na jedan poseban način. U tom smislu i Emmanuel Mounier u svom djelu »Uvod u egzistencijalizam« daje pregled filozofskih misli, na kojima se može osnivati današnje dosta rašireno i razgranato shvaćanje egzistencijalne filozofije.²

Gledajući čisto povijesno-psihološki na razvoj filozofske misli Mounier stavlja u neki temelj egzistencijalnog mišljenja — pored ostalih — Sokrata kao nekršćanskog i sv. Augustina kao kršćanskog filozofa. Tu daje određeno mjesto i Nikolaju Berdjajevu.³

U vezi s tim Berdjajev napominje, da su se Sokrat i sv. Augustin više obraćali subjektu, konkretnom »ja« ili: oni više vode računa o duhu, koji nije »izbačen« u objektivni svijet, već ostaje sadržaj konkretnog, egzistencijalnog subjekta.⁴ Njihovo mišljenje nije bilo tuđe ni Pascalu, s obzirom na shvaćanje čovjeka. Iz ovakvog mišljenja se, međutim, pod utjecajem različitih okolnosti razvila Kierkegaardova misao, iz koje se, donekle i uz fenomenologiju, rodilo lijevo i desno krilo egzistencijalne filozofije.⁵ Ovaj više psihološki razvitak filozofske misli sigurno ima nešto utjecajnog na današnje stanje egzistencijalne filozofije.

Bliže promatrano

No pitanje egzistencijalne filozofije se promatra i na jedan bliži način s obzirom na povijesni razvoj filozofske misli.

Jacques Maritain je svojevremeno pisao, da je kartezijska filozofija sva upravljena na esenciju kao »ideju-sliku«.⁶ Drugačije bi se reklo, kartezijska je filozofija načelno esencijalno mišljenje i njen predmet je čista bitnost. Ta filozofija polazi od svijesti, vodi računa o matematič-

1. BERDJAJEV, *Ja i mir objektev*, str. 76.

2. EMMANUEL MOUNIER, *Introduction au existentialisme*, str. 8—9.

3. N. dj. str. 11.

4. BERDJAJEV, *Ja i mir objektev*, str. 59.

5. EMMANUEL MOUNIER, *Introduction au Existentialisme*, str. 11.

6. *Zivot* 1957, str. 401.

ko-prirodoznanstvenom mišljenju i nasljeđuje ga koliko je to više moguće i u filozofiji. Stoji, da sam Descartes (Cartesius) nije posve zaboravio na egzistenciju, ali njegova je filozofija u biti put, koji je doveo na područje filozofskog mišljenja, gdje se zaboravilo na egzistenciju čovjeka, a sve svodilo na esenciju, što je očito u idealizmu kao filozofskom sustavu. U njemu nestaje egzistencije utoliko, ukoliko se idealizam kao sustav tim ne zanima. Sve je u njemu svedeno na stvarnost, koja se nekom vrstom panlogizma razvija po čisto logičkim zakonima. Čovjek se u takvom nazoru izgubio, jer ga se shvaća kao dio »indiferentne stvarnosti«. Tako se doista u idealizmu nije vodilo računa o egzistentnom čovjeku.

Descartes je još posjedovao subjekt (cogito, ergo sum), no kod Kanta je on nestao u »transcendentalnom subjektu«, tako da je kod Hegela ostalo još samo »apsolutno«, i logički: samostalni čovjek kao egzistentni subjekt se posve izgubio.

Hegel je svojim skrajnjim logiciranjem izazvao reakciju filozofske misli, koja se odrazila u Kierkegaardovu egzistencijalizmu, po kojem je htio rehabilitirati čovjeka — pokazati njegovu autentičnost.⁷

Krajnost reakcije

Budući da je esencijalno mišljenje s Hegelom kao vrhovnom točkom misaone konstrukcije pojmova otišlo previše daleko, donekle je psihološki razumljivo da je Sören Kierkegaard kao nosilac reakcije protiv idealizma u svom egzistencijalizmu jednako tako pošao u krajnost. On je, naime, u svom filozofiranju zabacio svaki oblik »formalne« logike i pošao svojim putem vlastitog reagiranja i gledanja na čitavu čovjekovu zbilju. Sve je gledao i previše subjektivno, a da bi se moglo govoriti o filozofskoj misli, koju treba bez daljnega prihvatiti. Kierkegaard je, gledajući svoju nutrinu, svoje vlastito proživljavanje, htio biti »realističan metafizičar«, ali je taj naziv poprimio previše poopćeno shvaćanje njegovog subjektivnog gledanja. Središnji antropološki problem je primio: ne ispravak, već opet samo jedan vid čovjekova života, koji je kod svakog imao biti on sam, ali ne i pouka za drugoga.

Sloboda — osnova filozofije egzistencijalizma

Da bismo lakše shvatili egzistencijalizam uopće, a pogotovo kod Berdjajeva, osvijetlimo pod vidom starijih filozofskih pojmova spoznaje i realnosti osnov filozofije egzistencijalizma.

Platonovo se filozofiranje osniva na nauci o idejama i njihovim participacijama. Ovdje ne ulazimo u pitanje, koliko su ideje opravdana metafizička pretpostavka, koliko su participacije tih ideja u određenim realnostima dokazane, kao ni u to, kako i koliko su ideje međusobno povezane.⁸

7. ZIMMERMANN, Uvod u filozofiju, str. 308 (manuskript).

8. FRANJO SANC, Povijest filozofije, I, str. 106—114.

Bitno je samo naglasiti Platonovo naučno-metafizičko shvaćanje prema kojemu su realnosti kao sjene ideja, i drugo, da stoga čitavo filozofiranje ostaje u okviru dualizma: ontološkog, noetskog i etičkog.

Aristotelovo se filozofiranje osniva na temeljima materije i forme, akta i potencije. U tom okviru načelo uzročnosti poprima apsolutnu vrijednost i čitavo filozofiranje svoj smjer.

Descartes shvaća realnost (zbilju) kao atomizam jednostavnih naravi, metafizički neraščlanjen (*desarticulatus*), i stoga u svom filozofiranju operira jasnom idejom analiticitizma.

Ako u ovom vidu gledamo na filozofiju egzistencijalizma, onda je njegova temeljna misao vodilja: spasiti ljudsku osobu, individualno naglašenu s njezinim bitnim dostojanstvom. To dostojanstvo je *spiritualnost i odgovornost temeljena na sasvim slobodnim odlukama*. Time bi se došlo do pravog autentičnog čovjeka, kojega propovijeda Kiekegaard i svi njegovi sljedbenici.⁹

Berdjajevo poimanje slobode

Berdjajev je u tom smislu silno naglašavao svoju ideju slobode. Zato je nazvan filozofom slobode, a takvim se i sam smatra. On je »zarobljenik slobode«, kako se znao nazivati. Ne može se ni maknuti u svom filozofiranju bez slobode. Ona je središte svega njegova filozofiranja. Sve kod njega proizlazi od slobode i opet se k njoj vraća.

»Ja sam izašao iz slobode, ona je moja roditeljica. Sloboda je za mene prvotno biće. Osobitost moga filozofskog stava je prije svega u tome, što ja stavljam kao osnov filozofije slobodu, a ne biće.«¹⁰

Dakako, da se njegovo shvaćanje egzistencijalne slobode nema shvatiti slobodom izbora dobra i zla. To je određenje! Egzistencijalna sloboda nema nikakvih određenih nametnutosti. Ona djeluje posve neovisno i iznutra. Sloboda u okviru izbora između dobra i zla pretpostavlja normu. Njegovo shvaćanje egzistencijalne slobode nije takovo. »Za mene je sloboda značila uvijek nešto drugo. Sloboda je moja nezavisnost i opredijeljenost moje osobe iznutra. Sloboda je moja stvaralačka sila, ne izbor između dobra i zla, koje se stavlja pred me, već je sloboda za mene ostvarenje dobra i zla. Sam osjećaj izbora može dati čovjeku jedno čuvstvo potištenosti, neodlučnosti, dakako neslobode.«¹¹

Smatra li se Berdjajev egzistencijalistom?

Berdjajev upozorava, što se može vidjeti u njegovom djelu »Filozofija slobode«, kako je već početkom ovog stoljeća »sam na svoj način određivao egzistencijalnu filozofiju«, koja je za njega »nešto« — tj. otkrivenje, objelodanjenje bivstva, koje opstoji.¹² Ta se filozofija ima shvati-

9. AL NEBER, *De philosophia existentiae*, str. 5–6.

10. BERDJAJEV, *Samopoznanje*, str. 58.

11. Isto str. 65.

12. BERDJAJEV, *Ja mir i objektov* str. 47. *Filozofija svobodi* je napisana 1911. godine.

ti različito od filozofije koja raspravlja o »nečem«, tj. filozofije koja počinje od objekta i svršava s predmetima svoga filozofiranja kao s objektima. U tom smislu je Berdjajevo egzistencijalističko filozofiranje i protiv tradicionalnog realizma; ono je filozofiranje egzistencijalnog subjekta, premda, veli on, nije za svoju filozofiju u to vrijeme upotrebljavao termin: egzistencijalna.¹³ Prema tome Berdjajev sam sebe smatra egzistencijalističkom filozofom. No po njegovu mišljenju nije uputno upotrebljavati izraz: egzistencijalni subjekt, jer se na taj način upotrebljava noetička, gnozeologijska terminologija, a ta ne označuje konačnu egzistencijalnost, koja se postizava tek onda kad subjekt pređe u potpunu ljudsku osobu — *osobu duha, slobode i stvaralaštva*. Zato po njegovom mišljenju mjesto pojma egzistencijalna valja upotrebljavati pojam: *personalistička filozofija*.¹⁴ Taj termin kod Berdjajeva i prevladava, iako je kasnije sve više sklon nazivu egzistencijalizma.

Autentični čovjek — egzistencijalno slobodan

Ne bismo ispravno mislili u »logici« egzistencijalnog mišljenja, ako bismo htjeli nešto određeno pokazati. Na to nikad ne pomišlja nijedan egzistencijalist u dinamizmu svog filozofskog proživljavanja i nastojanja. No mogli bismo govoriti o ideji, koja je vodilja na primjer Berdjajevog nastojanja oko ostvarenja autentičnog, egzistencijalnog čovjeka.

Berdjajev se naziva i religioznim i kršćanskim filozofom.

Sada se logički nameće pitanje: što znači, odnosno, što Berdjajev shvaća pod pojmom ljudske osobe. Drugim riječima: što je čovjek po svojoj biti u filozofiji Berdjajeva?

Kierkegaard je rekao, da pitanje čovjeka možemo rješavati u uskoj povezanosti s Bogom. Berdjajev veli: *bit čovjeka, osobnost stoji u Bogočovječnosti*. To je ideja kršćanskog Istoka (ruska), a koja nedostaje kršćanskom Zapadu. Tako Berdjajev. No bez te ideje ne može se rješavati pitanje čovjeka.

Spoznaja istine, kao podudaranje objekta s razumom, kako to naučava skolastička filozofija, samo je djelomično istinita, veli Berdjajev, i to zbog toga, što razum spoznaje biće kao objekt. Biće se, međutim, ne može shvatiti kao objekt i ne odgovara samo zakonima razuma, već je biće suobrazno čitavoj čovječnosti. Berdjajev ovako izvodi: biće je čovječnost, no čovječnost je Bog, i to zato, jer je Bog čovječan, *a prema tome je čovjek bogočovječan*. U filozofiranju se mora polaziti od spoznaje istine, od spoznaje bića, no tada je logično da i Berdjajev u svom filozofiranju polazi od svoje pretpostavke za pojam bića, a ta je slobodna bogočovječnost. Dakle, za njega je polazna točka filozofiranja njegov pojam bića, subjekta ili osobe, koja je bogočovječna, koja je slobodna.

Svojim egzistencijalizmom Berdjajev nastupa protiv idealističkog monizma koji je negirao slobodu čovjeka, ali i protiv skolastičkog dualizma, koji slobodu ne shvaća kao Berdjajev.¹⁵

13. N. mj.

14. N. dj, str. 65.

15. Put' br. 50, str. 8.

Ta bogočovječnost je moguća samo kao kršćansko shvaćanje, ali bilo bi krivo misliti, veli Berdjajev, da je mogla nastati samo od vremena kad se pojavio Bogočovjek-Krist. Bogočovječnost je vječna. A pojava Krista kao Bogočovjeka je samo potakla na takovo shvaćanje čovjeka.

Uloga duha

Čovjek je u smislu bogočovječnosti *povezan s Bogom preko duha*, koji čini da je čovjek ne samo prirodno već i natprirodno biće. Taj duh po kojem čovjek postaje bogočovječan nije protivan duši i tijelu, tj. prirodnim elementima u čovjeku, već u potpunoj čovječjoj osobi on produhovljuje (spiritualizira), i to potpuno, i tijelo i dušu.¹⁶

Prema Berdjajevu ne smije se duh shvatiti kao supstancija. Takvo shvaćanje duha bi se odnosilo na objektivnu realnost i pokazivalo bi izvjesnu ukočenost filozofske misli. Duh se može poimati samo kao djelovanje, akt, bilo da se radi o čovječjem ili napokon o Božjem duhu, koji proizlazi iz Boga i dolazi k čovjeku — emanira od Boga k čovjeku. Berdjajev uopće ne voli određivati pojam duha. To je za njega mučan posao. On više voli davati ili otkrivati značajke ili djelatnost duha, pa veli: »Moguće je reći, da su takve značajke ili priznaci sloboda, misao, stvaralačka aktivnost, cjelovitost, ljubav, vrednota, obraćenje najvišem božanskom svijetu i združivanje s njim.«¹⁷

Odnos Boga prema čovjeku se ne može jednostavno shvatiti kao odnos prema sredstvu za ostvarenje Božjih planova, već se ima shvatiti kao cilj Božji. Čovjek ili ljudska osoba u potpunosti je svrha Božjeg života.¹⁸ Tako se ima shvatiti pojam bogočovječnosti u Berdjajevom egzistencijalizmu. No jer se radi o filozofiji, koja posebno ističe egzistenciju, valja naglasiti daljnju tvrdnju, da je pretpostavka Berdjajeve filozofije — bogočovječna osoba — stalno i slobodno egzistentno djelovanje ljudske i božanske prirode,¹⁹ i to na taj način, da duhovno-slobodno pobjeđuje duševno-tjelesno.²⁰

Duhovno-slobodni stvaralački akt

Stvaralački akt ne smije biti ničim ograničen; on mora proizlaziti potpuno iz slobode i to slobode koja egzistira prije svakog bića, kako ga Berdjajev shvaća, dakle prije čovjeka s bogočovječnom naravi, a opet, iz slobode koja će biti upravljena u djelovanju tako kako Bog hoće. Ako je stvaralaštvo čovjekovo upravljeno u tom smislu, tada se može govoriti o čovjeku, koji uza svoju razdvojenost iza grijeha (kušanje slo-

16. Isto str. 18—19. 26. Termine milost i nadnarav Berdjajev ne shvaća u smislu katoličkog naučavanja.

17. BERDJAJEV, *Duh i realnost*, str. 32.

18. *Put'* 50, str. 10.

19. BERDJAJEV, *Ja i mir objektov*, str. 37.

20. *Put'* 50, str. 10.

bode u negativnom smislu) uspijeva preodoljeti, svladati svoju razdvojenost, tako da upravlja svoje snage na bitno tj. za Boga, za bogočovječnu osobu. Takav je smisao djelovanja u egzistenciji, ili: djelovanje subjekta, bića ili osobe. Sve ostalo, što nije u tom smislu upravljeno, razdvaja čovjeka, čini ga nepotpunim, ne egzistentnim u Berdjajevom smislu, i čovjek na taj način daje od sebe ono što nije bogočovječno, što ne proizlazi od slobodnog subjekta, što je protivno subjektu, a to Berdjajev naziva svijetom prirode, zakona i nužnosti, svijetom objektivacije, što se nikako ne može spojiti s pojmom subjekta, osobe u egzistiranju, s pojmom bogočovječnosti koja pretpostavlja sudjelovanje Boga i čovjeka.²¹

Stvaralačkim aktom (slobodno egzistentno djelovanje) je čovjek-filozof upravljen na »sonustranu stvarnost«, a to je stvarnost koja bi prema Berdjajevu bila ono što se odvijalo između Boga i čovjeka prije grijeha. Iza grijeha nastala je kobna razdvojenost čovjeka, no upravo stvaralačko djelovanje bogočovječne osobe će svladati tu razdvojenost. Prodor iz empirijskog, besmislenog i prinudnog, sa svih strana nasilnog »sovustranog« svijeta u svijet »sonustrani« jest glavna oznaka njegove egzistencijalne filozofije: Berdjajev čak naglašuje, da je nehaj i prezirni odnos prema empirijskom svijetu, koji nas okružuje, uvjet koji omogućuje smisao za metafiziku.²²

Razum — intuicija

U egzistencijalnoj filozofiji Berdjajeva spoznajnu djelatnost ili stvaralaštvo ne izvršuje razum, jer je u toj spoznaji potrebno transcendiranje, a Berdjajev tvrdi — čisto kantovski — da razum to ne može. Razum je, prema njemu, ograničen i antinomičan, a samo transcendiranje je upravo viša tekovina spoznaje. Spoznaja mora posjedovati kriterij istine, a taj opet, veli Berdjajev, nije u razumu, u intelektu, već u cjelovitom duhu, koji u sebi uključuje srce i savjest, tj. intelektualno, emocionalno i voljno djelovanje.

Duh, dakle, djeluje u filozofskoj spoznaji, a ta je stvaralačko spoznavanje smisla čovječjeg opstojanja. To, međutim, pretpostavlja da filozof — spoznavalac na neki način nosi u sebi iskustvo o protuslovljima čovječjeg opstojanja i filozofska spoznaja ovisi o množini toga proživljenoga iskustva. Sve to filozof može spoznati jednom jedinom mogućnošću, a ta je *filozofska intuicija*, koja je prvotna, ni iz čega izvodiva; u njoj je svjetlo, koje djeluje ili rasvjetljuje čitav proces spoznaje. U filozofskoj spoznaji stvaralačkog egzistencijalnog subjekta glavna je stvar intuicija i ona prodire do istinite stvarnosti, do istinite zbilje. Razum može vrijediti kao auktoritet prema vanjskom svijetu, ali u unutarnjem svijetu, u filozofskoj spoznaji vrijedi intuicija.²³

Intuicija se, veli Berdjajev, nema shvatiti kao nešto pasivno. Ona je u egzistencijalnom subjektu sami aktivitet, djelovanje: »Intuicija je

21. N, dj. str. 10—11.

22. BERDJAJEV, *Ja i mlr objektov*, str. 10—11.

23. N. dj. str. 17—19.

stvaralaštvo smisla, aktivno davanje smisla (osmišljavanje), prodor smisla u tminu; svjetlo koje je sinulo u tami.«²⁴

Berdjajev sa svojom stvaralačkom intuicijom »probija« ili »prodire« do jedinstva čovječjeg opstojanja — do jedinstvenog u čovjeku, a to jedinstveno je »zajednica« Boga i čovjeka, koja se ne može postići, dokle god se čovjek ne uzdigne iznad ovog običnog svijeta, koji čovjeka raspolovljuje stavljajući ga u granice zakona i nužnosti i na taj ga način ograničuje u njegovoj slobodi, kojom se može vinuti do jedinstva zajednice između čovjeka i Boga.

Ovu intuiciju on naziva apofatičkom spoznajom za razliku od katefatičke, kojom se nije moguće vinuti do Apsolutnog, do naglašenog jedinstva s Bogom.²⁵ Za potvrdu ovog mišljenja Berdjajev se poziva na »mističke«. On »doživljuje« na neki način pomoću intuicije ono jedinstvo, koje treba biti predmet njegovog spoznajnog egzistiranja.

Zajednica

Moglo bi se zaključiti, da je Berdjajev egzistencijalizam shvaćanje filozofije života, koja nema povezanosti s ljudima, već je svaki spoznajno-egzistirajući subjekt samostalno, i neobazrivo prema ostalim ljudima, upravljen na jedinstvo s Bogom, kao što je to naglašeno kod Kierkegaarda.²⁶ No to Berdjajev ne dozvoljava. On veli, da spoznaja mora biti povezana sa zajednicom. Potvrđuje da je Marx imao pravo kad je tvrdio, da se zaboravilo na povezanost spoznaje i društva. Marx je dakako čitavu stvar shvaćao krivo, ali je sam problem dobro uočio, tvrdi Berdjajev.

Ne može biti egzistirajući subjekt sa svojim stvaralačkom spoznajnim djelovanjem neobazriv prema isto tako egzistirajućim subjektima.

Zato čitav problem sociologijske spoznaje treba podići na viši, metafizički, transcendentni stupanj. A taj problem ne može biti problem društva, kako ga se shvaća, već problem zajednice, kako bi to htio Berdjajev. A kad se govori o problemu njegove zajednice, mora se imati na pameti da se drugog čovjeka ne može promatrati kao objekt, već samo kao egzistirajući subjekt, koji tako promatran djeluje istim načinom spoznaje kao onaj koji ga promatra. Dakle stvaralačka intuicija nužno dolazi u obzir kod stvaranja zajednice. To je odnos spoznajno-stvaralačkih subjekata: »ja«, »ti« i »mi«, koji su se riješili običnog, socijaliziranog (uzakonjenog) života društva; oni su prešli preko granice svakidašnje svijesti, koja je pod silnim utjecajem društvenog života.

Stvaralački subjekt svojom intuicijom prodire do u mističnu ekstazu, u kojoj padaju sve granice društvene svijesti. One nestaju u osobnoj stvaralačkoj originalnosti, koja djeluje u toj ekstazi, a ta je stvaralačka originalnost daleko iznad vrijednosti života društva, tj. ona je u životu zajednice.²⁷

24. N. dj. str. 69.

25. N. dj. str. 62.

26. S. KIERKEGAARD, *Abschliessende unwissenschaftliche Nachschrift*, str. 65—6.

27. BERDJAJEV, *Ja i mi* objektov, str. 103.

»Sav smisao čovječjeg opstojanja povezan je s oslobođenjem čovjeka, osobe od vlasti svijeta, države, nacije, apstraktne misli i ideje, te u neposrednom podlaganju živome Bogu. A tek nakon unutarnjeg i slobodnog podlaganja Bogu ravna čovječja osoba iznutra odnos prema nadobnim vrijednostima i realnim zajedništvima.«²⁸

Berdjajev, da bi protumačio vezu zajednice s ostalom prirodom, poziva se na slučaj sv. Franje Asiškog, koji je bio u uskoj zajednici najprije s Bogom a onda i s prirodom. Tako svaki egzistencijalni subjekt, svaka egzistencijalna zajednica, ne mora prirodu odbacivati, čak i ne smije, već mora biti u povezanosti s nutarnjim opstojanjem biljaka i minerala, s morem, gorama, suncem i rijekama. Sve je to samo po sebi jasno stvaralačkom subjektu, koji svojom intuicijom prodire do prave stvarnosti i sve to jasno vidi.²⁹

Tako Berdjajev rješava, kako veli, temeljni metafizički problem, problem egzistencijalne filozofije, koji, upravo stoji u tome, kako i na koje temelje postaviti odnos osobe i društva odnosno osobe i zajednice.

Ako čovjek promatra sve to izvana, sa stanovišta društvenog života, nikad neće moći dokučiti taj smisao, ali, veli on, iznutra gledajući čitavu stvarnost, iz duha, sa stanovišta njegove filozofije opstojanja stvar izgleda posve drugačije i lako se rješava. U tom se slučaju, naime, ne postupa kao da je osoba kotačić društvenog stroja, koji kotačić mora prema određenju na svoje mjesto, već je slobodna osoba (egzistentna, kako je Berdjajev shvaća), koja svojom stvaralačkom intuicijom sve vidi, u njenom djelovanju sve se odvija i ona u sebi vidi i nosi Boga, a isto tako vidi i nosi ljubav, čuvstvo prema svima, koji se nalaze u istom stanju, u istim odnosima. Prema tome, ako je osoba bogočovječna i stoji u uskoj povezanosti s Bogom, u zajednici s njim i u tom smislu se odvija njena spoznajna sposobnost, osoba lako vidi sve ono što se nalazi u Bogu, a prema tome i u njoj, jer je bogočovječna. To postaje na neki način njeno, njen dio. Zato Berdjajev tvrdi: Zajednica je dio osobe. Dakako to se ne smije shvatiti, kao da bi materijalni ljudi bili dio osobe — to je objektivacija — već je tako istaknuta sama ideja, njezina duhovna nutrina ili ljubav.³⁰ A za tu zajednicu, koja proizlazi iz njegove osobe ili koja je sadržaj njegovog pojma osobe, subjekta u egzistiranju, on ima pojam *univerzalno*. To nije isto što i pojam *opće*, jer opće se odnosi na svijet koji je socijaliziran ili objektiviran, a univerzalno samo pripada svijetu, koji je plod, rezultat, užitak osobe, koja je prodrila u drugi svijet — svijet transcendentnog opstojanja.³¹

Zajednica — Crkva

Svoj univerzalizam zajednice Berdjajev svodi na pojam »prave« Crkve, koja je moguća samo u svijetu duha, u svijetu slobodne egzistencijalne osobe. — Stoga je Crkva, kakovu mi imamo bilo u kome obliku krš-

28. N. dj. str. 163—164.

29. N. dj. str. 104.

30. N. dj. str. 165—166.

31. N. dj. str. 157—159.

ćanstva, društvena, socijalizirana pojava ovog svijeta, a ne svijeta opstojanja, svijeta duha.

Njegova Crkva duhovnog opstojanja vodi u carstvo Božje, a to mora biti konačni rezultat, koji moraju ostvariti egzistentni subjekti. To (carstvo Božje) oni imaju već i ovdje u tome što su svojim duhom izvan granica ovoga svijeta i nalaze se u drugoj stvarnosti — zajednici s Bogom.

No ovdje se nameće pitanje: što je s onima koji su svojom intuicijom ostvarili to da se nalaze u »zajednici«, duhovnoj povezanosti, u Crkvi, u carstvu Božjem i napokon dođe smrt? S njima se događa nešto što nije najrazumljivije u konstrukciji Berdjajevih filozofskih misli, premda u životu najsigurnije i neotklonjivo; nešto što prekida tok njihova djelovanja, nešto što sigurno smeta stvaralačkoj intuiciji opstojećeg subjekta! Berdjajev na to odgovara: to je tragizam smrti, koji se pojavljuje zato, jer je osoba bačena u svijet objekata. I izgleda, kao da ta tragičnost strašno djeluje, jer se moraju rasti osobe koje djeluju u zajednici ljubavi, ali to je tragičnost nametnuta izvana, zaključuje Berdjajev. Međutim, iznutra, nastavlja on, tj. onako kako to proživljava subjekt zajednice ili osobe koja egzistirajući djeluje, smrt se ima promatrati sasvim drugačije!

U tom smislu smrt je put života duha, koji je morao preći i preko toga tragizma za potpuno ostvarenje osobe, koja i iza smrti nastavlja proživljavati ljubav s Bogom i ostalim osobama u zajednici duha.³²

Refleksije

Na IX internacionalnom kongresu filozofa Berdjajev je zastupao mišljenje o svojoj egzistencijalnoj filozofiji i tada je dao naoko ispravnu izjavu, da filozof ne može apstrahirati od svoje »subjektivne nazočnosti«, od svog »subjektivnog iskustva«, jer se prije svakog filozofiranja nalazi utonut u svoju egzistenciju.³³

Međutim, iza izloženih misli o »egzistencijalnoj« filozofiji Nikolaja Berdjajeva, vidimo da je pojam njegove egzistencije nešto što sa sobom povlači niz zabluda.

Prije svega Berdjajev u svojoj filozofiji određuje vrlo uski i krivi pojam bića i bitka. Za njega nije biće nešto što ima svoj bitak, već on unaprijed određuje pojam bića i sve što bivstvuje na bilo koji način, a ne na onaj koji je on odredio za pojam bića, on ne naziva bićem, već nečim što se nalazi izvan pojma bića, nečim izvanjskim. U vezi s tim on i čitavu stvarnost dijeli na dva dijela. Prva stvarnost (Bog i egzistirajući subjekt) je kod njega često proizvoljno određena za razliku od ostaloga što je tek simbol prave stvarnosti. Ovo određivanje se ne može ni zamisliti bez kršćanskog (katoličkog) shvaćanja naravi i nadnaravi. Njegovu »stvarnost«, njegov pojam »bića«, možemo pronaći kod mistika, kao što i on sam to veli, ali on je daleko od shvaćanja da je stvarnost koju

32. N. dj. str. 183—184.

33. *Život* 1937, str. 413.

proživljavaju mistici posebno darovano stanje — da je to nešto što čovjek, pa ma kako on bio filozofski usmjeren, ne može postići sam svojim snagama.

U vezi s njegovim shvaćanjem stvarnosti nije potrebno posebno naglašavati zabludu, koju on ima kao predstavnik svoje filozofske misli. Naime pojam bogočovječnosti kao pojam bića i stvarnosti Berdjajev po sve krivo određuje, jer je čovjek bogočovječan od vijeka, razumije se, da ne može biti bogočovječan po duši, jer je duša stvorena u vremenu; stoga i njegov spiritualni elemenat u čovjeku — duh — je nešto sasvim proizvoljno. Nije uistinu proizvoljan duhovni elemenat u čovjeku, tj. duša, no poteškoća je u tome što duša prema njegovom poimanju nije spiritualna stvarnost, već nešto što pripada naravnom redu, a sve se treba shvatiti na slijedeći način: Berdjajev ne shvaća »duh« nečim natprirodnim u tradicionalnom smislu riječi, već u tom smislu, kao što je već nešto spomenuto, da je duša i tijelo čovjekovo kao i cijela priroda u jednom manjem stupnju vrijednosti, a za njih se mora založiti duh, da ih spiritualizira i tako podigne u vrijednost duha. Drugim riječima: duh će ih intuitivnim načinom djelovanja transformirati od svijeta vanjskog, objektiviranog u svijet nutarnji, egzistentni.

Duh čovjekov posjeduje, dakle, specijalni način spoznaje, a to je neposredna spoznaja, zrenje ili kako se naziva u filozofiji: *intuicija*. Daka-ko, ne radi se o Berdjajevoj egzistencijalnoj filozofiji ni o kakvoj neposrednoj spoznaji senzitivnih stvari, već o neposrednoj spoznaji duhovne stvarnosti. Berdjajev je vrlo bliz intuiciji *ontologizma*. Ono što se neposredno vidi putem intuicije u filozofiji Berdjajeva jest bitak, u kojem se vidi sve ostalo. To prema Berdjajevu nema subjektivističke vrijednosti u smislu tradicionalne filozofije, već bi to morala biti i objektivna vrijednost — nešto što stvarno tako postoji i vrijedi, kako bi to Berdjajev želio. Ta bi intuicija kod njega ujedno imala značiti jednu trajnost, s kojom bi bila spojena norma svake spoznaje i ujedno načelo svake sigurnosti. Intuicija bi, dakle, otkrivala, neposredno zahvaćala u bogočovječansku stvarnost. Kod ontologista intuicija označuje neposredno gledanje Boga, koje se ipak razlikuje od onog gledanja koje je spojeno s blaženstvom. Međutim, intuicija kod Berdjajeva nema te razlike. S njome se jednostavno prodire do Božje stvarnosti, koju idejno ni Bog ne može zamisliti bez čovjeka, a bez koje čovjek ne može opstojati u bilo kojem pogledu.

Razum nije sposoban za takvo ostvarenje, stoga Berdjajev intuiciju pripisuje duhu. Ako taj duh — kako to Berdjajev naučava — emanuirá od Boga, onda se nalazimo na području panteizma, kojega Berdjajev nastoji izbjeći, jer tvrdi, da ne postoji opći subjekt ili neka transcendentálna svijest, već njegov vlastiti, slobodni, egzistencijalni subjekt. Ali u tom slučaju postavljamo pitanje: da li »vlastiti slobodni subjekt« može svojom duhovnom sposobnošću neposredno gledati božansku stvarnost? Drugim riječima: je li intuicija moguća ukoliko se ona odnosi na Boga? Sigurno je jedno: da je čovjek ograničeno biće, a isto tako je sigurno drugo: da je Bog neograničeno biće. Prema tome apstrahirajući od nadnaravne spoznaje ili bolje: nadnaravnog gledanja Boga, koje je posebno milosno dano misticima — može li čovjek svojim ograničenim sposobnostima zahvatiti Neograničeno Biće, Božansku stvarnost? U naravnoj

je spoznaji bitno da postoji odnos moći i čina, tj. da vlada korelacija između naravne spoznaje moći (razuma) i predmeta, kojeg spoznajna moć spoznaje. No jer Berdjajev svojom intuicijom isključuje spoznaju ograničenih predmeta, preko koje se pomoću uzročnosti i sličnosti može zaključiti da postoji Neograničeni predmet, Neograničeno Biće, zaključujemo: Berdjajevo filozofiranje o egzistentnom subjektu, koji neposredno spoznaje Božansku stvarnost, nema potpune logične opravdanosti niti valjanosti.

No ipak ne smijemo negirati njegovu sposobnost . . . , njegov dar, koji je naravna sposobnost intelekta, čiji je nosilac razumna ljudska duša kao *substantia permanens* svega ljudskog djelovanja. U tom smislu je intuicija jedan način spoznavanja, koji se svojom neposrednošću ili simpatijom čitava čovjeka sa živom cjelovitom realnošću razlikuje od apstraktne spoznaje. No to razlikovanje ne traži potrebu zasebnog elementa duha koji bi bio temelj takvog spoznavanja, već je to sposobnost duše, intelekta dana pojedincima, kao što su dani i drugi naravni darovi u pojedinačnom smislu.

Berdjajev kritizira Heideggera, koji je najviše naglašen kao egzistencijalistički filozof u suvremenom filozofskom strujanju, zato jer je zaboravio reći nešto o »pravoj« egzistenciji. Prigovara mu, da govori samo o filozofiji »Dasein«-a, o nečem što je izbačeno u empirijski svijet, a da je zaboravio reći nešto o egzistentnom subjektu.³⁴ Mogli bismo i više sličnih prigovora nabrajati u okviru egzistencijalističkog mišljenja, no dosta je naglasiti, da kod egzistencijalističkih mislilaca nema jedinstvenog gledanja na iste probleme.

Heidegger nestvarno govori o egzistenciji, jer je njegova filozofija samo u okviru empirijskog svijeta, tvrdi Berdjajev; a ovaj isto tako govori nestvarno, jer se previše prebacuje u »drugi« svijet.

Berdjajev kritizira sve »ateistički orijentirane egzistencijalističke mislioce«, jer su takovi neshvatljivi, budući da isključuju ono što sačinjava bitne odnose čovjekove, tj. isključuju duh i duhovnost u odnosu na transcendentni svijet. Ako postavimo pitanje: zašto? — imamo samo jedan odgovor: zato jer su proizvoljno shvatili »svoj« pojam egzistencije. Čini se, međutim, da se većina egzistencijalistički orijentiranih mislilaca nalazi na jednakom putu: oni, naime, nešto pretpostavljaju, pa poslije nastoje i dokazati. »U tom se slučaju umovanje prije ili poslije mora izroditi u jednu vrstu filozofskog fanatizma, otmjenog ili krutog — svejedno; prelazi, dakle, u fanatizam, koji označuje ugrožavanje filozofije. Ako se pod svaku cijenu hoće nametnuti krivo shvaćanje čovjeka, slijedi zabluda za zabludom. Prema tome ako čovjek u duhu egzistencijalne filozofije već na početku svoga umovanja pretpostavlja i prejudicira svoj smisao, dolazimo do cilja samo onda kad ispravno pretpostavljamo same sebe i kad sa sobom donosimo ispravni smisao bitka. Ako smo ispravni ljudi imat ćemo ispravnu filozofiju. Samo gdje je u tom slučaju kriterij ispravnosti?«³⁵

To se pogotovo može odnositi na Berdjajeva, koji ne dozvoljava filozofiji ni negativnu ogradu uzetu iz objave, jer tada »nije slobodna«, a

34. BERDJAJEV, *Ja i mir objekto*v, str. 48—49.

35. *Život* 1937, str. 414.

sebi dozvoljava »kršćansku egzistencijalnu slobodu« prožetu prosvjetiteljsko-volterovskim slobodomislilačkim idejama, koje prožimlju njegov tip religioznosti — njegovo »slobodno kršćanstvo«. ³⁶

Uz to će biti dobro spomenuti misao, da li je to baš tako jasno, da bi bogočovječna ljudska narav bila shvatljiva bez objave? Pa nije li onda i Berdjajev u »svojoj slobodi« određen, iako to određenje slobodno prihvaća? Nije li u njegovim težnjama barem donekle uključeno ono što Bog traži? Zašto onda ne bi shvaćao slobodu dosljedno, tj. kao slobodno opredjeljenje za ono što je Bog odredio kao dobro odnosno naglasio kao zlo? Zašto se tu ne može vidjeti zbiljska sloboda?

Njegovo shvaćanje slobode, koje nema »ograničenja« s određenim dobrom i zlom, omogućuje Berdjajevu birati, slobodno se opredijeliti, no uvijek ostaje pitanje: koliko je to opredjeljenje istinito, koliko dobro pogodeno?

SUMMARIUM

Existentialismus est doctrina philosophica quae exurgit quasi reactio ad idealismum hegelianum. Philosophia existentialismi fundatur in libertate individualiter concepta, quam existentialismus non considerat ut liberum arbitrium sed ut individualement libertatem creatam et agentem. Berdjajev in hac libertatis conceptione fundamentum dat suae philosophiae personae — sui existentialismi. Hac via — realisatione sic accepta — Berdjajev advenit ad personam suam existentem, quae fit homo authenticus. Hic potest esse tantummodo in sensu divinhumanitatis, quia essentia hominis, personalitas existentiali divinhumanitate constituitur. Hanc vero existentialem divinhumanitatem aperit et efficit animus (mens) sua libertate, non vero anima, quae secundum opinionem Berdjajevi minus validum elementum in homine est. Animus sua propria intuitionem liber creator est et non licet illum accipere ut substantiam. Hoc prorsus adversatur existentialismo, qui hominem considerat individualiter-voluntaristicè, qua de causa animus ut principium dynamismi subjectivi accipiendus est, quo efficitur libera existentialis activitas naturae humanae et divinae. Homo authenticus juxta philosophiam Berdjajevi non eximitur in unione cum Deo — uti putat Kierkegaard — sed etiam invenitur in unione cum aliis »personis authenticis«. Notionem communitatis Berdjajev applicat ad »Ecclesiam«, quae est communitas animi in sensu metaphisico transcendentali. Hoc prorsus aliud est quam societas fundata in legibus et in objectivatione; talis vero est juxta Berdjajevum omnis ecclesia christiana. Nempe ille omnem ecclesiam ut corpus juridicum considerat. Berdjajev habet pulchras ideas in sua philosophia sed etiam multas affirmationes, quae accipi nequeunt, errores qui sanae philosophiae christianae adversantur.

---

36. BERDJAJEV, *Samopoznanie*, str. 184—7.